

Baýram han -6/ romanyň soňy

Category: Kitapcy, Oýlanmalar, Sözler, Taryhy proza, Ýatlamalar
написано kitapcy | 23 января, 2025

Baýram han -6/ romanyň soňy «SYRLY ADAM»

Penjapda üç din bardy, milletiniň aglabasy musulmanlar, sikheler, industlardy. Bular ýygy-ýygydan sähel zadyň üstünde ganjaryşýardylar.

Akbaryň jezalandyrıp öldürdenleriniň köpüsü-desikhelerdi. Hawa, pitneçileriň özeni şolar. Yaş hökümdar bu taýpany kökidayryna çenli ýigrendi. Onuň ähli gahar-gazaby sikhelere gönügipdi. Şonuň üçin bular baradaky garaýşyny atalygynyň öňünde kesgitli goýdy:

—Bu taýpa juda bimaza. Şol sebäpli, demir penjede saklamagy müwessa bildim. Saç-sakgallaryny belli ölçegde etdirmeli. Yassyndan aňry-da öýlerinden çykmasynlar.

Atalygy birbada jogap bermedi. Akbar gylawlandy:

—Köp dinliliği ýatyrmaly. Goý, Penjapdakytaýpalaryň barysy birigip, musulman dinine gulluk edibersinler. Salgydy artdyrmaly.

Baýram han Akbara gamgyn nazaryny aýlady, alkymyna geldi:

—Eh, oglum, oglum, başyň ýaş bolýar. Çyn ýolbarslar demir gözenekde saklatmaz. Saç-sakgala-da degip ýörmäli. Millet juda ynjar. Halky bir dine gulluk etdirmek baradaky pikiriňem oňlamok. Her halkyň öz ynanjy, däp-dessury bar. Ynha, men musulman, dogram-dogram etselerem ymmatymdan dänmerin. Özüňem şeýlesiň. Salgydy artdyrmak hakynda aýdanyňam adalatly däl. Munda agram sada halkyň gerdenine düşer. Olar öňki salgytlary zordan üzýärler. Ömrüň ötünçä ýeri dep-ýag çykma. Sebäbi her zadyň öz ugruny-ýoluny bilip cemeleşmeli. Onsoňam üns berensiň, pitneçileriň içinde sada halk ýok diýen ýaly. Ählisi başbozarlar. Eger halk pitneçileri goldan bolsady, onda ýeňiş bu mahalkysyndan arzan düşmezdi. Umuman, ýaňky aýdanlaryny kanuna girizmek, uçguny oda öwrer.

Akbar atalygyndan ýene tykyrady. Muny Baýram hanam bildi. Ogullugynyň reňki ölçü, gan öýdürere getirip dodagyny dişledi...

Işikde gamgyn haldaky zenan göründi. Be, içerä batyrgaý giren kim-aýt?

Baýram han ör turdy, ellerini öňe uzatdy:

—Läle hanym, geliberiň.

Aslynda bu sözler pyşyrdap aýdyldy. Akbar atalygynyň aýdanlaryny aňşyrmadı, onuň diňe dodaklary müňküldedi. Atalygynyň dilini baglan bu zenan kim?

Akbarsaýhally ýonelenáyalasersaldy. Aperin! Jahanda beýlede peri-peýker duşjak-ow! Ýöne onuň ezýet çekenligi bildirýär, maňlaýynda gasyn emele gelipdir, gabaklary pökgerişip dur. Yaz gülünüň süllerişine çalymdaş.

Aýal Baýram hanyň alkymyna gelip sakdandy-da, möňňürip aglaberdi. Baýram han elewredi:

—Aglama, Läle, goý. Kim göwnüňe degdi?

Bu sözler Läleni öjükdirdi, onuň demi-demine ýetmeýän şekillidi. Zenan agysy ýaş imperatory hem gozgalaňa saldy. Ol ýokary galdy:

—Köšeşiň hanym.

Perwana kimin daşynda aýlanýan Baýram ýene Lälä yüzlendi:

— Läle, kim göwnüňe degdi?

—Sen!! Sen!!

Agy gatyşykly aýylganç ses Akbary tisgindirdi. Ol geňirgenip atalygyna seretdi, atalygam oňa. Onsoň Baýram han:

—Düşündir, Läle-diýdi. Şonda onuň sesi sandyrady.

— Sen... Sen... ganhor. Meniňadamymy öldürtdiň.—Läle zaryn eňredi.

—Kim ol?

—Tar-Tardy beg.

Akbaryň gözleri giňden açyldy. Ol atalygynyň wagşy gahar-gazapdan saňyldaýanlygyny, owadan gözleriniň gyzaryp ugranlygyny gördü. Şumahal ejizligi üçin towşana degmeýän ýolbarsa meňzeýärdi. Eginlerini silkip sojaýan aýal weli, oňa ýigrenç bilen bakýardy. Akbar atalygyna öň şeýle seredilendigine sataşmanlygyny hakydasyna getirip bilmedi.

Aýalyň gan algysynyňbarlygy çyndy.

—Läle hanym— Reňki gara köýük bolan Baýramyň sesi güňleç çykdy.— Ilki bilen-ä. Tardy begiň adamyňdygyny bilemok. Bardy-geldibilenimde hem onuňjezasyölüm. Ol dönük. Möyüňkerebine

çolaşypsyň.

Gönümel jogap Läle hanymy ýyldyrym uran agaja dönderdi, ýigrençli bakyş-da geň galmaklyga öwrüldi.

Läle hanym gapa çenli egilibräk ýöredi, onsoň, gönelp, egniniň üstaşyr yzyna gaňryldy:

—Ah, Baýram han!..

Pyşyrdap aýdylan bu sözler gursagynda gopan harasady henizem saýpallaşmadyk Baýram hanyň gulagyna ilmedi. Emma gulagy jam ýaly Akbar eşitdi. Ol sözlerde kalbyň lerzana getiriji dagarman bardy. Äriniň ganyny alyp bilmejegine göz ýetiren naçaryň ahmyrymy? Ýok. Onda şirin gussanyň ýaňy bar. Atalygy syrly adam-ow.

Agşam imperatoryň ýakyn adamlary öýüne üýsdüler. Iýlip-içildi, göçgүnli aýdam-saz diňlendi. Onsoň köşgүň baglygynda gezelenç başlandy. Imperatoryň ejesi Hamyda-Banu bilen terbiýeçisi Mahym eneke böwšeňlikden peýdalanyp, onuň ýanyna bardylar.

— Her bir ene özünüň perzendi üçin aladalanmaga borçludur. Men hem şeýle-diýip, Hamyda-Banu gürrüne başlady.

—Elbetde, meniň mähriban ejem—Akbar onuň maňlaýyndan ogşady.

—Meniň ogullygym dünýäde iň asyllı patyşadyr—Mahym eneke ýylgyryp durşuna Hamyda-Banudan soň gep goşdy.

Hamyda-Banu öňe tarap assaja ädimledi. Imperator onuň bilen egnini deňledi. Mahym ene bolsa yzlaryna düşdi.

Imperatoryň ejesi:

—Saýry, Mogol döwletiniň guwanjy Tardy begi nähak öldürdipdir. Ol ýigitkä begiň aýaly Läläni söýüpdir. Hanym saýrynyň muhabbetini ret edipdir. Muňa Mahym enekäniň oglы Edhem han-da şaýat. Ol kakaň patyşa döwründe atalygyň bilen biraz tirkeşipdir. Şeýle dälmi Mahym eneke?—Hamyda-Banu yzyna öwrülmän, saklandy:

—Müň keren dogry. Hökümdarym islese, oglumy getireýin.

Mahym eneke Akbaryň ýanyna gelmege ýüregi etmän, ýaramsaklyk bilen jogap berdi. Imperator ümläp goýberdi. Eneke yza tarap ýümlukdy. Akbar, näme üçindir, ejesini synlady. Gartaňlaşan ene. Ýyllar gara saça ak gyraw sepse-de, ýaňaklarynyň terligi güýz almasyny ýadyňa salýar. Bahar gülleriniňki ýaly müşk ys gaňşyrawugyň urýar.

Edhem han gelip, iki büküldi:

—Meniň Baýram han bilen tirkeşenim hakykat. Şonda ol Läle hanymy özüne durmuşa çykarmaga razy etjek bolýady. Bolmady. Bu aýdanlarymy Baýram hana mälím etme. Ganymy gotura derman eder. Wah, Tardy beg dostumdy, özem garadan gaýtmazdy. Onuň ölümü—Mogol döwleti üçin uly ýitgidir.

Akbar «Besdir» diýen manyda yşarat etdi. Edhem han götinjekläp gaýra çekildi.

«Diýmek, Baýram han Tardy begi dönükligi üçin däl-de, söyen gyzyny elinden alanlygy üçin öldüren eken» diýip, hökümdar oýlandy: «Gör, nähili, nejislik!» Bu pikir Akbary sarsdyrdy. Maňlaýyny tutdy. Atan okunyň nyşana degenligini aňlan Hamyda-Banu ogluna şeýle diýdi:

— Saýrydan özüňem hüsgär bolgun!

Perzendine abanýan howpy öňünden syzýan ene ýüregine şübhelenmeklik nadanlygyň alamatydyr. Bu pelsepä uýýan Akbaryň kalby gozgalaňtapdy. Hawa, atalygy köşk emeldarlarynyň ençemesiniň ýoguna köýüpdi. Ol muny wagtynda hat ýazyp han babasyna duýdurypdy. Ýa Akbary lellim hasap edýärmikä? Şeýledir. Ýogsam, Tardy bege eli galmazdı. Şu mahal köşkde Läle hanymyňaýdany ýadyna düşdi: «Ah, Baýram han»..

Bu Baýram hanyň muhabbetini gazanyp bilmedik naçaryň sözleri. Hut şeýle. Oňda ejesidir, özüne wepaly Edhem hanyň aýdanlary näme? Belki, Läle hanymy görüp, gürleşmek gerekdir. Ol köşge gelende Baýram hany gözünde oky bolsa urjakdy, gidende weli... Hökümdar ejesidir enekesiniň ýanyndan gidendiklerinem duýman egninden agyr daş asylýan ýaly, sekijigiň üstüne ýadaw göwresini. goýberdi. «Läle hanymy görmegiň zerurlygam ýok. Edhem hana zeper ýetäýmesin. Syrly adam eken, Baýram han». Hökümdar çağsyn pikirlerini çugdamlap bilmədi. Ol howuzjykdaky balyjaklara tomaşa etmek üçin, turup, şol tarapa ýuwaşja ädimledi.

* * *

Aý-günler geçip, ýyl kerwenini düzýärdi. Abdyrahymjyk ýörjeň-ýörjeňlikden saýlanyp ýördi. Baýram hany argynlyk basmarlaýardy, şonda ony ýekeje zat ganatlandyrýardy. Ol hem

Abdyrahymjykdy. Baş wezir şonuň üçin soňky wagtlar kabulhanasyndan irräk gaýdyp, öýüne ýetmäge howlugýardy. Gelip, ogluny hopba edýärdi, gižzikleýärdi, jykyr-jykyr güldürip, ýaňaklaryny dyrnaçakladýardy, gül yslyja şar gara saçjagazyny bulaşdyrýardy.

Abdyrahymjk ýadap uklanda, ýalňyz galyp, gulagy kesilene dönýär. Ýatlamalar kölünebatýar. Ýygy-ýygydanönüp-ösen ýerini, ata babasyny ýatlaýar. Ol käte türkmenleriň «ýedi arkasyny» aýdyp bilmelidir diýenine uýup, pyşyrdap sanaýar: Şiraly beg, türkmenleriň baharly kabylasyndan, onuň ogly Garamuhammet, onuň ogly Garamüsür, onuň ogly Gazan han, onuň ogly Gara han, onuň ogly Gara beg, onuň ogly Baýramgara beg, onuň ogly Alyşükür beg, onuň ogly Şiraly beg, onuňogly Barak beg, onuňogly Seýfaly beg, onuňogly Muhammet Baýram han, onuňogly hem Abdyrahym»...

Şonda ol ýeňillik bilen ýokary turýar, baryp oglunyň ýatan otagyňyň gapysyndan jyklaýar, eger Selime bolmasa, içeri girip, ony ilkinji gezek görýän ýaly ata buýsanjy bilen mähirli synlaýar. Abdyrahymyň mana düşmegine howlugýar. Atababasynyň şejeresini özi dirikä öwredesi gelýär. Onuň ýigit çykmagyny-da küseýär. Harby tälimi-de özünden öwrensedi.

Hawa, Baýram hanyňbabasy Şiraly beg Hyratda häkimlik eden Sultan Husaýyn Baýkaranyň köşgünde gullukda bolupdyr. Babasynyň, Soltanyň söwer dosty Alyşır Nowaýyny görenligi hakdyr. Kakasy Seýfaly beg Gaznada häkim bolupdyr. Dogry, muny Baýram han bilenok, eşidipdi, sebäbi ol ir ýetim galdy. Abdyrahym bulary bilse, gör, niçik, gowy bolardy. Onsoň hem kakasynyň geçen ýoly şöhratsyz däldir. Şuny-da bilse. Şu ýerde ol biraz gyzarýar.

Ýogsa-da, Baýram han näme üçin howlugýar? Oňa ajal gol bulaýan däldir-ä? Ýa-da birmahalky sygan palçysynyň aýdany ýüregine düşýärmikä? Sygan garry şeýle diýipdi: «Oglan, seniň keç takdyryňbolar». Hawa, ykbal oňa gülüp bakmadı. Bu dogry. Ol altmyş sala kowalaşyp ýör, diri. Telesme, Baýram han, Abdyrahym gününü sanap ösýär.

Baýram han biraz teselli tapýar, soňra ýene pikire çümýär. Ejesi Negine çalaja ýadyna düşýär. Göwni Hemedana perwaz

urýar. Garagoýunly türkmenleriň baharly tiresiniň aglabasy şu şäheriň «Bahar» diýen ýerinde oturypdyr. Geçen asyryň aýagynda baharly kabylasyndan bolanlar Badahşana göçüp barypdyrlar. Belki, «baharly» sözi şol, «Bahar» diýen ýeriň adyndan gelip çykandyr. Ynha, muny Abdyrahym ir öwrenip goýmaly.

Keselli hum ýaly çißen Baýram han gozganýar. Gije ýarymdan geçipdir. Älem-jahan asuda, onuň ýüregi weli, ynjalyksyz. Indi ogulliygy Akbar bilen arasynda hytaý diwarynyň döremek howpy azar berer. Yaş hökümdar köşk emeldarlarynyň myş-myşyna ynanýar. Onuň hereketlerini halanok. Ol ömrüniň gözel pursatlaryny Beýik Mogol döwletine hyzmat edip geçirdi. Akbaryň şoňa göz ýummak gorkusy bar. Asyl soňky wagtlardaky göwnüçökgünligiň, häli-şindi pikire batmaklygyň hamyrmaýasy şonuň üçin bolaýmasyn? Onda hökümdara «baş wezirligiňem, goşun serkerdeligiňem özüňe nesip etsin, döwlet işi surnukdyrda, jahana aýlanmaga gitjek»diýäýse näder? Aý, ýok, bu-da telek, sada halk ýalňyz galar.

Şemal bag ýapraklaryny sygyrdatdy. Baýram az-kem egninden basýan pikirlerden üzňeleşdi. Yöne ýapraklartız rahatlandy, ol ýene pikir derýasyna çumdi:

Hökümäryň geljekde garyp-gasara ýowuz daryşjaklygy bildirýär. Pursat barka, tagtyndan taýdyraýsa näder? Goşun elinde.

Onuň ýüzi gyzyp, gozganjyraýar. Hawa, ol patyşalygy küýsänok, diňe sada bähbidi üçin... Şu mahal dosty Humaýunyň igençli bakyp, pyşyrdaýan sesi eşidilýär: «Türkmenler Dönüklik eder öydüp çaklamaýardym. Onda-da sen. Çagalygyndan Akbaryň ykbalyny ynandym. Diýmek, Mogoldöwletini hem»...

Baýram han hopukdy, laňña ýokary galdy. Yaşajyk aý şugla saçýar. Onuňky hezil. Misilsiz jahana gözellik paýlaýar.

Onuň aý takdyryna gözü gitdi. Aý, ýok, oňa-da pesgälçilik bardyr. Bulutdan perde, ýel... Dur-la, bir-ägelýär. Her hal ol ýalňyz däl eken. Oh, bu Selimedir. Başga kim bolar? Görgüli henizem uklamandy. Serwim Selime, sen meniň durmuşym.

Selime çekine-çekine geldi. Baýram han ilki dillendi:

—Aý saňa däl-de, sen aýa şugla saçýaň.—Bu sözler onuň özüne-de ýalandan aýdylýan şekilli eşidildi. Sebäbi Selimäniň-de soňky wagtlar ýaňaklary myssaryp, horlanypdy. Baýram han ezyet

berýän oýlanmalaryň oňa-da azar berýänligi şeksizdi.

– Ýene uklaňokmy? – Selimäniň gözleriniň owasy ýaşdan doldy. Bu Baýramy aljyratdy, bimaksat ellerini owkalaşdyrdy. Nädip köšeşdirmeli? Hile ulanmalymy? Elbetde, şeýtmeli.

– Ezizim, pitneçi pikirler azar berýär. Täze şygyr dünýä indi.

– Baýram bu sözleri-de ynamly aýtmady. Sebäbi Abdyrahym dünýä ineli bări süwütlı bir şygyr düzmänligi Selimä aýandy. Eger ýazan bolsa oňa okap bererdi. Ýaşlyk ýelgini ýatyşansoň okamasyny bes edäýdimikä? Şygyr ýazylan diwanynda-da täze zatlar göze ilenok.

Selime naýynjar halda:

– Hany, şygryň aýt-diýdi..

Bäh, bu Baýramyň emelsizdigini! Beýle pikir nireden kelläňe geldi diýsene! Gaş düzetjek bolup, göz çykarana meňzedi.

Ol aslynda, Selimäniň öňünde ýalan sözlemegi başarmaýardyahyry. Aldawçylyk süňňune siňmändi. Masgaraçylyk! Pikirlenmek üçin wagt utmak zerurdy.

– Häzir, takat kyl-ol gezmeledi. Eý, şygyr senediniňpälwanlary, Omar Haýýamdyr Alyşır Nowaýy! Kuwwat beriň! Ylham! Gömlüp galan aryk dälsiň, gel, Dostum, gel. Haw-wa... – Baýram sakga durdy, Selimä garşıy öwrüldi-de, şu pursat düzen.

Men zarga sen dek ýene bir ýar tapylmas,
Sen ýarga men dek ýene bir ýar tapylmas –

diýip, başlanýan «Tapylmas» gazalyny aýdyp berdi. Ýigrimi bäsïňdälijesine dolanana dönüp, gursagy joşgundan dyňzady. Selime, sen öňräk gyssamaly eken meni. Nädişdiriberdiň? Ylhamy gaýdyp berdiň.

Baýram edil ýaş ýigit kimin Selimäniň bilinden tutup, pyrlady. Ol: «Goýber, goýbersene» diýip näzirgedi. Baýramdakygöçgünlilik az mahallyk oňa-da geçdi. Ynha, muňa juwanlygyň dolanyşy diýerler. Emma bu pursat uzaga çekmedi. Selime şygyr okady, onda hasrat duýuldy:

Bürgütler asmandan inende şaglar,
Seň kaddy-kamatyň nazarym eglär.

Eý, abu-haýatym¹⁷ tarahhum¹⁸ eýle,
Köňle gubar indi, egnimde daglar.

Aç, pynhan syryňny biçäre Mahwa,
Ýogsa, söýen gözüm olönüçäm aglar.

Erek goýun kimin ýuwaş, asman kimin giň, umman kimin ynjalyksyz, türkmen bedewi kimin buýsançly, aýa gelşik berýän gözel Mahwym! Gör, seni, niçikderdi-azaragoýupdyryn! Gangussany dyr-pytrak edeli: Ertiriň özünde şikara çykaly.

Baýram han bulary içinden gaýtalap, aýalynyň tar-tar zülpünden sypalap goýberdi.

Onýança iki bükülip gelen nöker:

—Beýik atamyz! Onuň aly hezretleri Akbar şa gyssagly köşge çagyryá-diýdi.

...Akbar atalygany gülüm-ýalym edip garşylady. Baýram han ogullygyndaky bu özgerişe az-kem galkyndy, ýöne ýaramsaklygany ýigrendi.

—Han babam, Gandagardan habar geldi. Oýerde uly pitne turupdyr.

Hemiše beýle habara Baýram hanyň endamy gatardy, sowukganlylygy saklap, özüne erk ederdi. Bu gezek hökümdaryň it kimin ýallaklaýsy-da peýda etmedi. Ol lagşan halda göwresini aşak goýberdi.

Akbar söweş çakylygyny eşiden atalygynyň ysgandan gaçysyny ilkinji gezek gördü. Eý, beýik han babam! Gaýrata gal! Sen Mogol döwletiniň arkadagy.

Bulary daşyndan aýtmaga gurrumnak hökümdaryň bogny ysmady. Naýynjar halda dymyp durdy.

Süňňune gowşaklygyň aralaşmasyna Baýramyň özi-de geňirgendi. Dyzdan kuwat gaçýarmyka? Ýok. Ol dogabitdi harby adam. Jeňde bolmagyndan basylanok. Şu gögele ýigdekçäniň gadyrbilmezligi bar zatdan onuň elini sowadýar. Bilmeýärmike? Onda nä gerek mahaly gülüm-ýalym edýär. Ýaramsaklygynyňdan ýekeje hoş söz zerur han babaňa. Käte daglar yssy mähri küýseýär diýýärler. Howwa, hut şeýle.

Koşgүň bir künjeginde Humaýunyň pyşyrdysy eşidildi:

«Gaýrata gal, dostum, Mogol döwleti gylyň üstünde dur. Gögele

oglan bilen deň bolma. Dostluk ownuk kinelerden beýikdir». Baýram syçrap ýerinden turdy. Hökümdar ynjaldy.

ÇIGİŞGIN ÇÖZÜLÝÄR

Pitneçiler Baýram hanyň Gandagara eden hüjümini yzyna serpikdirdiler. Bu şowsuzlyk az kem onuňbadyny aldy. Gylyç hemiše kesgir bolanok. Kütelýär hem. Eýsem, bu şowsuzlygyň gönezligi nirede? Soňky wagtlarda ýeňilmegi bilmeýän serkerdedi. TasIsgender Zulkareýna barabar. Ýone ol basybalyjy däl, bigünäadamlaryň ganyny dökmek islenok.

«Sendenem Isgender Zulkareýin bormy? Çala-mydar başy gowşan pitneçileriň sesine suw guýup bilmediň. Olaryn güýjünü öwrenmediň. Men-menlik etdiň. «Duşmanyň peşeçe bolsa, pilce gör».

Serkerdeleriň harby maslahatynda «mundan buýana nähili hereket etmeli» diýen mesele çözülýärkä oýlanan Baýram han gozganjyrap, näme üçindir, ýaş hökümdaryň ýüzüne seretdi. Akbar ymgyr çölde ýol-ýodany ýitirip, näderini bilmän oturan adama çalymdaş aljyraňydy. Dodagy kemşerýärdi. Görnüşine göre, ol umutsyzdy.

Akbar birden aýgytly karara gelen şekilli başyny galdyryp şeýlediýdi:

—Han babam, biz güýümiziň köp bölegini ýitirdik. Indi söweş meýdanyna çyksak, bütinley ýeňleris. Käbile tarap yza çekileli. Şo ýerde-de güýç toplarys.

—Hak söz!

—Dogry!—Iki-üç sany ýaranjaň mogol serkerdesi hökümdary goldady. Hindal olara alaryldy. Baýram muny gördü. Diýmek, yza çekilmäge ol garşydy. Serkerdeleriň beýlesi sesini çykarmadylar.

—Meniň hökümdarym— Baýram pessaý äheň bilen başlasa-da, özüne zor salýanlygy bildirdi. Hemmeler baş serkerdeniň elleriniň saňyldaýandygyny gördüler.

—Mundan buýana yza çekilmek-ýeňlişdir, tas mogol döwletini ýoga çykarmakdyr. Pitneçiler süre söbügiňe düşüberse nädersiň? Ýeňše ruhlanan başbozarlary beýleki welaýatlaryň goldamagam

mümkin. Şol sebäpli, şumadyň özünde hüjüm etmeli. Dogry, biz güýjümiziň ep-esli bölegini ýitirdik. Emma nökerleri ýeňše ruhlandyryp bilsek, giderilen güýjümiziň öwezini doldugymyz bolar. Söweşde esasy zat, ýeňše bolan ynamdyr.

—Makul gürrüň-diýip, Hindal körekenini goldady. Öz gezeginde Akbar oňa alaryldy. Baýram muny-da gördü, ýöne ünsüni sowmaga synanyşdy.

Salym geçmäňkä, Baýram han daňyň alagaraňkysynda sap-sap düzülen Mogol goşunynyňoňündeturkmen, pars, hindi dilinde gysgaça söz sözledi:

—Algyr laçynlarym! Men köpüňiz bilen jeň meýdanynyň gazaply synagyndan geçdim. Ýeňilmedim. Beýik Mogol goşunu ýeňilmezdir. Häzirem meniň öli ýerimde öli, diri ýerimde diridigiňize ynanýaryn. Ýeňiş bize ýardyr. Öňe pälwanlarym!

—Öňe atamyz!

—Biz seniňbilen!!—Gulagyňy gaparagetirensöweşjeňarryldydan soň, Mogol goşunu Baýram hanyň baştutanlygynda öňe süýşüp ugrady.

...Duýdansyz üstüni basdyran pitneçiler gazaply söweše-söweše şähere tarap çekildiler. Olar şäheriň eteginde Baýramyň inini düýruktdiren hilegärlige yüz urdular: Garrylary, aýal-ebatlary, çagalary saýylap, sürdürüler. Şol aralykda ýyldyrym çaltlygynda aýylganç hadysa gopdy: Ezýete çydamadyk bir çagaly ene göni Baýrama tarap okduryldy. Ýeňsesinden atylan onlarça peýkam ony ýer bagyrtlatdy. Mogol goşunynyň baş serkerdesiniň jynyssyz sesi hökümdary-datisgindirdi:

—Bür-güt-ler-rım, öňe!!!

Goşun öňe eňdi. Aralyk ýere ýetende duşmanlar tarapyndan atylan sary peýkamlar mogol nökeriniň ençemesini atdan agdardy. Beýle halda öňe omzamagy kelläňden çykarmalydy. Ikinji gezek agzybirlik bilen atylan peýkamlar Baýram hanyň nökerlerini ýene paýhynlady.

Baş serkerdäni gözden sypdyrmaýan Jamal onuň atyny jylawlady:

—Atamyz! Şahy älem, yza çekilmegi maslahat beryä.

Akbar yzdady. Ony şahsy saklawlary, ýene müňbaşy Edhem han goraýardy. Ol yza çekilmek barada gyssagly çapar ýollady. Çapara Baýram han eýgertmedi, onsoň ol Jamaly tanap, şoňa

aýtdy. Bu gezek hökümdaryň maslahatynyň dogry bolmagam gümansyzdy. Ýone öldürilen çagaly ene üçin wagşy gahar-gazaba döz gelmeýän Baýram hany hiç bir güýç saklap bilmejekdi. Onuň çym-gyzyl bolan gözlerinden şorumtyk gyzgyn ýaş syrygýardy. Elbetde, ol muny bilenokdy. Öňe gitmeklik-Baýramy-da heläkcilige uçratjakdy.

Duşmanyň peýkamy üçin, baş serkerdäniň ýa-da nökeriň parhy ýokdy. Şol sebäpli, Jamal Baýramyň atynyň jylawyny şatyrdadyp çekip, goýbermän durdy:

—Ja-mal! Goý-berr!!

Ýaraly ýolbarsyňky ýaly ses Jamalyň süňünü gowşatdy, jylaw elinden sypdy. Şu pursatlarda duşman yüzünü birden aňry öwürdi. Aňyrdan çozup, kömege geleniň kimligini pikirlenip bilmäge Baýramyň wagty ýokdy. Ol pitneçileriň ýeňsesinden jaýdar urdy.

— Başbozarlar kül-peýekun edildi. Baýramyň hut özi olaryň ençemesini gylyçdan geçirdi. Barybir, onuň ýüregi ýerine gelmedi. Köp mahallap bigünä çagaly ene göz öňünden gitmedi. Şäher ilitay söýünçli garşylady:

—Atamyz Baýram hanyňomri uzak bolsun!

—Penakär babamyz, dadymya ýetişdiň!

—Ýaşa!!

Bu sözler ýörişden-söweşden endamy kül-owram bolan Baýramyňsüňünü ýeňletdi. Göwnüni galkdyrdy.

Märekäni iki ýaryp, bölek pars atlysy oňa gönükdı. Öňden biri gelýärди. Ol bezemen al sakar atynyň kümüş göwüsbendini güne ýaldyradyp, harbylarça ykjäm otyrды. Ter garasakgally, ala gözleri oýnaklaýar. Baýram han özüne kömek geleniň eýranlylardygyny aňdy.

Goşun serkerdesi golaý gelende egilibräk salam berdi:

—Bütin musulmanlaryň arkadagy, onuň aly hezretleri beýik patyşa Tahmaspydan hanlaryň hany Baýrama köp dogaýy salam. Tahmasp patyşa, dosty Baýrama bizleri kömek bermäge iberdi.

—Çyn dost jeň meýdanynda tapylar. Dostumyz, ýedi yklymda tanalýa Tahmaspyň ýagdaýy niçik?

—Hudáya şükür, sag-salamat.

Serkerdeler atdan düşüp, gujaklaşyp, görüşdiler, soňra

pitneçileriň tarapyna geçeni üçin jezalandyrylyp öldürilen şäher häkiminiň köşgüne ýoneldiler.

Baýram han eýranlylaryň şanyna döwre gurady, ýylan damak, gamış gulak bedewleri çapdyrdы, Gandagar gözellerine aýdym aýtdyryp, tans etdirdi. Eýran goşunbaşynyň keýpi kökdi. Ol öz ýurduna ugranda Baýram han pitneçi ýesirleri, öňki şäher häkiminiň hazynasyny, haly, mata berip goýberdi.

Akbar weli, atalygynyň Eýrandan goşun kömek alanyny ýokuş gördü. Ol öz ýanyndan Baýram hany Tahmasp patyşa bilen gizlin dildüwüşikde aýyplaýardы. Yaş hökümdaryň gursagynda beýle pikiriň dömmegine Edhem han, Kamran mürzedir Askar mürze hem itergi berdiler. Doganlar Akbary kän halamasalar-da, Baýramyň garşysyna göreşde birleşýärdiler.

— Bir emmasy bolmasa, näme üçin, saňa aýtman, Tahmaspdan kömek soraýar?

— Bu gelmişek öň kakaň Humaýuny-da aldawa saldy. Tahmaspdan goşun kömegini alyp, öwezine şazada Myrady Gandagara häkim belletdirdi. Yaş oglany gizlinlikde öldürdiler. Şonda ýanyndan türkmen telpegi tapyldy. Munuň özi şazadanyň ölmeginde Baýram hanyň eliniň barlygyny aňladýar. Emma dilewar gelmişek bu wakanyň üstünü basyrmagy başardы. Hakyna seretseň, ol şo ganly işi Humaýun bilen Tahmaspyň arasyна çöp oklamak üçin edipdir.

Şeýle öjükdirmeler köp mahallap Baýram barada yrga pikirli Akbary ynandyrdы. Ol Gandagarda köp eglenmän, atalygyndan öýkeläp, Agra gaýtdy. Baýram hanyň her ädimini gözden salmazlygy dogan oglan agalaryna tabşyrdы. Kamran mürze bilen Askar mürze Baýram hanyň bir gije oraşan kepbe baranlygyny gördüler. Kepbede goja kişi hem-de gyzyl eňek jahyl bardy.

Goja Salyh Nyýazy Baýramy dişsiz agzy bilen pakgyıldadyp ogşady, soňra kirpiksiz, çym gyzyl, körmüş gözlerini süpürip başlady. Ol begenjinden aglayárdы, emma ýaş görünmän, bir sykym göwresiniň eginleri ýelpelenýän şekilli çala galgaýardы. Yaş ýigit çay goýdy. Söhbet gyzyşdy. Ilki, pitne, şäher häkiminiň dönükligi barada gürrüň edildi.

— Oglum, häkimi adalatly birini goýgun-diýip, goja pent berdi.

— Häkimi eýýäm belledim, ynamly adam-diýip, Baýram-da öz gezeginde jogap gaýtardы.

- Kim ol?
- Şamuhamet. Gowy tanaýan.
- Hymm—Goja ýagşydan-ýamandan täze häkim barada sesini çykarmady, bir zat ýadyna düşen ýaly gobsundy.
- Molla Jahy niçik?
- Agrada patyşa kitaphanasında işleyär: Şahyrlaryň bagtyna Akbar patyşa-da olary sylaýar.
- Gaty gowy-da. Gözden salma oglum, Molla Jahyny. Zehinli şahyr.
- Baýram han daňa golaý turmakçy bolanda, birden:
- Atam, ýylyň näme?—diýip sorady.
- Oglum, ýylymyň nämeligini sorap ýörme, bilesiň gelýän zat ýaşymyň näçeligidir. Dokuz onlugu arka atdym.—Baýram han öň niýetläp alyp gaýdan altyn pullaryny onuň goşawujyna guýdy.
- Hoş gal, atam.
- Sag-salamat gez, balam.
- Doganlar Baýram han Gandagardan gaýdýança, öz adamlaryny kepbäniň tòwereginden aýyrmadylar. Ýone kepbä girip-çykýan üýtgesik adam-da görmediler.
- Baýram han Agra gelende ogullygy ony kabul etmedi. Bu baş weziri endiretdi. Sowukganlylygy saklady. İsläberdi.
- Birden kabulhana Akbaryň özi geldi hem-de:
- Şu günden beýlæk ýurdy özüm dolandyrjak-diýip, mälim etdi. Sonda hökümdar on sekiz ýaşyndady.
- Akbar basym Baýram han tarapyndan işden kowlan adamlary köşk hyzmatyna aldy. Bular Baýram hana ýangynly hüjüm etdiler. Bir gezek Pirmuhammet Şirwany köçede gabat geldi. Ol içýakgyç ýylgyryp:
- Hudaýa şükür, ýel hemise bir ýerden ösenok. Döwür indi bize döndi— diýdi hem-de äsgermän, öň ýanjagazyndan okkesdirme geçirip gitdi.
- Baýram hanyň gatnaşyk edýän ýakyn adamlary şadan ätiýaç edip, öýüne gelmesini ýuwaş-ýuwaşdan goýdular. Diňe Molla Jahy çekinmän gelýärdi. Soňky gezek gelende Baýram oňa:
- Zannyýamanlardan dostuňy aýamak her bir kişiniň borjudyr. Göwnüňe alma, Siz maňa köp gatnaýaňyz. Duşmanlar janyňa kast edäýmesinler.

— «Serçeden gorkan dary ekmez»? halypam—Molla Jahy merdemsi jogap berdi. Yöne ol ep-esli günden gelmesini kesdi. Her hal Molla Jahy ugruny tapyp Baýram hanyň şahsy saklawlarynyň baştutany Jamaldan şu aşakdaky mazmunly hatjagazy iberipdir: «Halypam, täze baş wezir ýanyna çagyryp, Sizebarmagy gadagan etdi. Menlik näme hyzmatbolsa, Jamalyň üsti bilen habar et. Men Siziň üçin ölüme-de taýyn».

Soňky setir Baýramyň ýüregini sarsdyrdy. «Entek maňa ygrarly adamlar bar-ow» diýip, uludan dem alyp, pikirlendi. Ol şol günden beýlæk deňizdäki ýalňyz adajykda galan barsa meňzedi. Köp urundy, ölçerip-biçdi, gaýta, köşk emeldarlarynyň Akbary aldap bilmeklerine beter gahary geldi. Şol sebäpli, Baýram han öz ogullygy Akbara şu haty ýazyp Jamaldan iberdi:

«Birnäge görüp adamlar maňa zyýan ýetirmek maksady bilen bir topar bolgusyz zatlary toslap, meni Size ýamanlapdyrlar, şeýlelikde, olar meni ýok etmegiň küýüne düşüpdirler.

Her bir adamyň özünü dürli töhmetlerden goraýsy ýaly, men hem şo hili töhmetçilerden özümi goramaga mejburdyryn. Bir topar haýynyň siziň tòwereginiňde bolanlyklary üçin, özüm Siziň ýanyňza barmagy makul bilmeýärin.

Siz biliп goýuň, türki kowumlarda öz iýen duzuna kast edýän adamyň bolmaýanlygy bütin dünýä bellidir!

Eger meni iýen duzuna kast eden adam diýip hasap edýän bolsalar goý, onda olar ýonekeý bir esgeri iberip, meniň kellämi kesdirip, Siziň huzuryňza eltsinler. Goý, bu waka gelejekde döwlet işine hyýanat etmegi ýüregine düwen adamlara sapak bolsun. Siz şeýle etseňiz, wah diýsem, meniň namart boldugym. Şeýle etmeseňiz bolsa, meni goşun serkerdeligi wezipesinden boşadyp, goşuny köşgүň başga bir ynamly adamyna tabşyryň.

Men bolsam, Maşada gitmekligi ýüregimedüwdüm, ol taýdan hem Nejep, Kerbelä... ýaly mukaddes ýerlere baryp, Siziň şalyk täjittagtyňzyň ebedilik bolmagy hem Siziň näzi-nygmatlar içinde ömür sürmegiňiz üçin dileg edip gezjekdirin»*.

---

*Häkimaly Kowser Gandpury, «Muhammet Baýram han türkmen»,

Agra, 140-142 sah.

Akbar atalygynyň hatyna ýagşydan-ýamandan jogap gaýtarmady. Ýöne şobada onuň goşun bölümünü başga ýere geçirdi. Baýram han öň bäs wezirlikden, indem goşunbaşylygyndan el ýuwdy. Onuň ygtyýarynda az sanly türkmenlerden ybarat topar galdy. Olar-da patyşanyňjansyzlarytarapyndan gije-gündiz gözegçilikastyna alyndy.

Juda göwnüne deglen Baýram han maşgalasyny alyp, topary bilen Bikanara ugrady. Ol şol ýerde Kalýanmal Şankaryň barlygyny eşidipdi. Dostunda esli mahal dynç almagy, soňra-da Arabystana gitmegi ýüregine düwdi. Näme üçindir, ýüregi erbetligi syzan Baýram han ýola düşmegi çaltlandyrdy.

Bikanara golaýlanda ýeňse tarapdan at kişnemesi eşidildi. Barлага giden Jamal dagy patyşa nökerleriniň ikisini tutup getirdi. Baýram hanyň:

– Näme işläp ýörsüz? –diýen sowalynna olar:

–Atamyz, bizde günä ýok. Akbar patyşa hanymyza sizi ugratmagy tabşyrdy. Bizem hanyň aňtawçysy. Ol goşun çekip yzrakdan gelýär-diýip, biragyzdan aýtdylar.

Akbaryň «ugratmak» baradaky guran oýny düşünüklidi. Ol öz atalygynyň her bir ädimini yzarlaýardı.

Ýakynjakdan, atylan ok kimin ýekegapan geçip gitdi. Yzýanyndan bir atly göründi. Bu äpet kişini Baýram han şobada tanady. Ol Kalýanmal Şankardy. Onuň şikarda gezip ýoren bolmagy ähtimaldy.

Baýram han oňa sataşanyna hem begendi hemem gyýyldy. Dostunyň parahat durmuşynyň bozulmagy mümkünindi. Baýram han özünü yzarlaýan patyşa nökerleri bilen söweşmeliidi. Onuň gahar käsesi püre-pürlenipdi. Onsoň, gatnaşdymajak bolup hernäçe töwella etse-de, bu söweše Kalýanmal Şankaryň goşuljaklygy şeksizdi.

–Ah-oh-ow! Baýram han, dostum!

Çaga göwünli Kalýanmal Şankar eýýäm atdan düşüp, gujagyny açyp, ylgap gelýärdi. Baýram han-da oňa garşıy ylgady. Dostlar uzak aýralykdan soň, teşnelik bilen gujaklaşdylar.

–Öten agşam düýşümde sumrug guşunu tutdum. Şundan çen tutsaň,

saňa sataşjagym eken-diýip, Kalýanmal Şankar Baýram hany göterip, aýagyny ýerden üzdi.—Öye gideli, daş däl.

Dosty ýüzüni sallady. Kalýanmal Şankarany ýere düşürdi:

— Görýän weli, keýpiň ýok-la?

—Söweşmeli boljak.

—Baýram han nire, söweşde basylmak nire? Dostum, seniň duşmanyň-meniň duşmanymdyr. Soňky wagtlar elim gijemänen duranok. Gylyç gynynda poslamasa ýagşy.

Selime Soltan begimdir Gülnäzi Kalýanmal Şankaryň öýüne ugradyp, gyssagara-da söweş planyny işläp düzdüler. Tokaýyň gündogar tarapynda batgalyk bardy. Şu ýerden sähel daşlykda. Duşmany şoňa gysmalydy. Elbetde, güýç deňdäl, Baýram han azlykdy. Yöne onuň müňe taý geljek Kalýanmal Şankary bardy. Baýrama goltgy berýärdi.

Ol nökeriniň köpüsini Kalýanmal Şankara berdi. Dosty duşmanyň çat maňlaýyndan urmaga döwtalapdy. Özi gapdaldan hüjüm edip, duşmany batgalyga çekilmäge mejbur etmelidi.

Kalýanmal Şankar yza ugrady hem-de üzlem-saplam gelýän duşman nökerleri bilen garpyşdy. Onuň öýünde Selime bilen Gülnäziň arasynda şeýle gürrüň boldy. Bir ýerde takat tapmadık Selime:

—Gülnätz jan, agaň başyna ýowuz iş düşdi. Hemişekisi bolsa, öýde gaýgysyz oturardym. Indi o döwür geçdi. Baýrama bir nöker — uly güýçdür.—Ol Abdyrahymjygy ogşady. Oglanjyk garaja gözlerini tegeledi. Söweş tilsimlerini bilmeýän Gülnäziň yüzünde kemsinmek alamaty göründi, oglany bagryna basdy.

Harby eşigi geýen Selime çäý içim salymda jeň meýdanyna atyny çapdyryp gitdi.

...Baýram hanyň gaýduwsyz urşujylary duşan nökerleriniň baştutany Sagyd Şemseddin Muhammet Ateke hany aljyratdy. Onuň sähel salomyň içinde az nökerli Baýram hany derbi-dagyn etmek umydy bardy.

Hanyň nökerleri batgalyga çekildiler.

Hilegär han ýagdan gyl sogrulan ýaly bolup, nökerlerinden aýryldy. Birki sanysyny alyp, näme üçindir, Bikanara ugrady.

Gabalantı duşman nökerleri esli wagtdan boýun egdi. Bu söweşde Baýramyň ýigitleri-de paýhynlandy. Olaryň az sanlysy galypdy. Kalýanmal Şankar ýanyna geldi. Dostunyň ýaňagyndan gan

syrygýardy.

Baýram han ýesirlere ýüzlendi:

—Hanyňyz kim?

Hiç kimden ses-üýn çykmady.

—Hanyňyz kim?—Baýram han ikinji gezek hemleli sorady.

—Men!— Ýeňseden eşidilen sese hemmeler gaňryldylar. Baýram han bu hany tanamady, ýöne dyzlarynyň ysgyny gaçdy. Onuň öňünde Abdyrahymjyk bardy.

—Şertim şeýle: Boýun eg, ogluňy diri galdyraýyn. Ýogsam-da, ynha...—Han çaganyň damagyna gylyç çenedi.

—Balam, Abdyrahym jan!!—Ýürekden parran geçen çirkin sese duşman nökerleri-de gozgalaň tapdy.

Selime çagasyna topuldy.

Han atyny götürnjekletdi:

—Gelme. Ýekeje ädimlešeň, çagany öldirin.—Ol Abdyrahymjygы gaty gysdy. Çaga aglady. Ene sakga durup, zaryn eňredi.

Kalýanmal Şankar saňyldaýan Baýramy tutmaga ýetişmedi. Ol göwresini aşak goýberdi. Daglaryňdöz gelip bilmejek bu aýylganç pursatyna, çumçukýalyjakynsan ýüreginiňçydaýsybaradaky alasarmyk pikir Kalýanmal Şankaryň kellesine gelip-geçdi. Sähel gymyldasa, Abdyrahymjyk öldüriläýjek ýaly, dem alşynam bildirmän dondy. Ol durmuşda şeýle ýowuz pursaty gören däl bolsa gerek.

Aýak ýalaňaç ylgap gelen Gülnäziňhorkuldap aglaýsy hiç kimiň gulagyna ilmedi, hatda muny Jamal-da duýmady.

Baýram han gylyjyny, hanjaryny orta oklady. Nökerleri-de, onuň hereketlerini gaýtaladylar.

Sagyd Şemseddin Muhammet Atake han Baýram dagyny Agra äkitdi. Akbar şa atalygyny kabul etmedi. Ýone mogollar dinastiýasyny dikeltmekde oýnan beýik roluny, serdarlyk ukybyny hem-de adamkärçilik mertebesini göz öňüne tutup, atalygy Baýram hanyň günäsini geçdi. Baýram hany ýene ýalňyzlyk gysyp-gowurdy. Köşk emeldarlary bolsa, onuň dolanmagyny ýüreklerine sygdyrıp bilmediler. Bir gezek ir bilen howluda aýlanyp ýören Baýram han agaja çümen peýkamy görди. Onuň ujunda kagyz bardy. Ol hatjagazy içinden okady: «Gelmişek! Gelen yzyňa ýel çalmanka ugra! Ýogsamam saňa ölümgarasyar».

Baýram han bu hatyň mazmunyny Selimä-de aýtmady. Ol maşgalasyny alyp, ýene-de ýola düşdi. Onuň ýanyňda gitmäge gowünjeň bolan Jamal bilen Gülnäz bardy.

Baýram han Gujaratda esli mahal dynç almagy küýlenip, bu ýerde goş ýazdyrdy. Gije. Ýadaw ýolagçylar basym uka gitdiler.

Baýram han daňa golaý oýandy. Uklajak boldy. Bolmady. Onsoň daş çykdy. Muny ukusyna sak Jamal-da duýmady. Ol derýanyň kenaryna bardy. Sülmüräp daňatyp gelýärdi. Guş-gumrular ýaňy oýanyp ugrapdylar. Derýanyň üstünden ýakymly şemal öwüsýärdi. Şäherden çykyp, özüni ilkinji gezek erkin duýan Baýram hanyň kalby gozgalaňtapdy. Bu unudylankyrлан ylhamydy. Gel, ezizdostum, indimen seni taşlamaryn, senem meni. Biz şundan şeýlæk müdimi bile bolarys.

Ol şu pursat dünýäni bütinleyý unutdy. Bu gezek Ylham onuň gözlerini baglady. Ýagylyk etjek bolan dostuň ýalňyşlyga düşüp, erbetlik edişine çalymdaş.

Sebäbi edil şol mahal golaýjakdaky tokaýyň içinden Agradan çykaly bäri yzarlaýan kyrka golaý atly çykyp, oňa ýoneldi. Duýgur Baýram han muny aňlamady. Hatda atlynyň biri öňe saýlanyp, pyýadalap ýeňsesine gelenini-de bilmedi.

Ol kebzesinden hanjar urlanda diňe bir gezek «ah» çekdi, duşmanynyň kimligini bilmege ýetişmän, basym gözlerini hemişelik ýumdy. Onuň gandary birmahal döwlete garşy gozgalaň edeni üçin Maçhiwary söweşinde atasyny jezalandyrıp öldüren Müberek Lohanydy. Ýigidiňözünü bolsa, Penjap söweşinde ýesir alnanda, owadanlygyna dözmän boşadypdy.

Bu waka 968-nji hijri ýylynyň 14-nji jumadylowal aýynda, anna günü (bir müň baş ýüz altmyş birinji ýylyň dekabrynda) bolupdy...

JEMLEME DEREGINE

Baýram hanyň jayna kast edilmegi bütin Mogol imperiýasynyň topragyna ýyldyrym çaltlygynda ýaýrady. Baharly türkmenleri onuň maşgalasyny ilki Ahmedabada getirdiler. Şöhratly serkerde, ajaýyp şahyr Baýram hany Delide jaýladylar. Ony şehit edip, jaýlap bolanlarynda, gumy solmadyk mazarynyň

üstüne bir bölejik bulut nur sepeläp gitdi. Patyşa Akbaryň gizlin gahary gölegçileriň şeýle köp ýygnanmagyna böwet bolup bilmedi. Ony tanaýan döwürdeş şahyrlaryň aglabasy ölümine bagışlap elegiýa ýazdylar.

...Salyh Nyýazy Baýramyň guburyny görmek üçin Gandagardan Delä gaýtdy, emma ýarawsyz goja ýolda aradan çykdy.

Läle hanym nätdi? Adamlar bir owadan zenanyň Baýram hanyň guburyna häli-şindi gelip-gidýänligini köp gezek gördüler. Ahyry ol akylyndan azaşdy.

Edhem han bu pajygaly wakadan esli wagt geçenden soň, Selime Soltan begimiň gaşyna baryp, şeýle diýdi: «Eý, periler soltany, bir çemçe ganymy geç. Men seni söýüpdim, häzirem söýýärin. Arman, gije galyp aýtdym. Mal-mülkümden, çaga-çugamdan, maşgalamdan geçýän. Gel, goşumyzy birikdireli. Men dünýäde ýeke-täk bagtsyz adam. Onuň-da sebäbi wagtynda söýänligimi aýtmaga özümde gurbat tapmadym. Şu pursat weli, bagtly. Sebäbini diýsem, gjem bolsa, sen ýaly gözele söýänligimi aýtdym».

Selime geplemän, oňa gapyny görkezdi.

Kalýanmal Şankar güne dönüpdi. Ol Mübärek Lohanyny gözläp tapdy hem-de ony märekäniň içinde hanjar bilen öldürdi. Onsoň goni patyşanyň köşgüne ugrady.

Kalýanmal Şankar Akbara çala egilibräk salam berdi. Hökümdar bu Pilmahmyt ýaly adama geň galyp seretdi.

-Eý, patyşahy älem! Ýeri ogşap, dyza çökmänligim üçin, goý, meni biedep saý. Zyýany ýok. Meniň gursagym armandan doludy. Tohum-tijimi gyran Şer şa bilen haklaşjakdym. Bolmady. Indi armanyň ýok. Sebäbi dostum Baýramyň gandaryny öldürdim. Sen maňa ölüm jezasyny ber. Elbetde, özüm özüme kast edip biljek. Yöne bu namartlyk bolýa. Meniň, Baýram hanyň duşmanlarynyň elinden ölesim gelýä.

Soňky sözler Akbary sarsdyrdy. Ýiti ýarag bilen dilnen ýaly ýüregi awap, gözlerinden uçgun syçrady. Ol megerem, ömründe bir gezek mertlik etdi. Bu garadangaýtmaz, gönümel adamy azatlyga goýberdi. Köşk emeldarlary bolsa, Akbaryň bu geçirimlilikini hernäçe ýokuş görseler-de, ýaş häkimiň atalygynyň «sarpasyny saklayánlygy» bilen delillendirip,

mahabatlandyrdylar.

Dogrudanam, atalygynyň ölümi Akbary ersdiren şekillidi. Onuň gursagyny gizlinrak gussa eýeledi. Sulhlandy. Hatda bir gezek, «Han babam, kämillesýänçäm bütin Mogol döwletini gözüniň görevi ýaly gorady. Men weli, bütin Mogol döwleti elimdekä, onuň ýeke özünü gorap bilmedim» diýip pikirlendi. Yöne giçdi. Baýram hanyň orny gowuzdy.

Hökümdar Selime Soltan begimiň gaşyna bardy. Ol:

—Selime, meniňatalygymyň dosty köp, ýeterlik duşmanam bar. Duşmanlaryň seni, ylaýta-da, Abdyrahymy heläklemege mümkün. Sen maňa durmuşa çyk. Meniň ganatymyň astynda bolsaň, duşmanlar batyrynp bilmezler. Abdyrahyma özüm atalyk bolaýyn. Baýram han ýaly adamyň neslinden hökman uly döwlet adamsy çykar— diýdi.

Selimäniň başy aşak egildi. Eýsem, çumçuk ýaly zenan hökümdaryň garşysyna nähili çykyp biler? Onsoň-da Abdyrahymyň «geljekki takdyry»bara da aýdýanlarynyň jany ýok däl. Oglan hazır dört ýaşynda. Onuň parlap ösmegi üçin güýçli hossar gerek.

Patyşa gidende, Selimäniň solgun ýaňaklaryndan gyzgyň gözýaşlar syrygdy...

Soňy.

1985-1994 ý.

Annatagan NURGELDIÝEW.

► SÖZLÜK

1. Raj – mülkdar hindi knýazy.
2. Tilak (tika) – maňlaýa halkajyk, nokatjyk ýa-da zolak görünüşinde çekilýän ritual bellik.
3. Bhang – Hindi kenepiniň ýapraklarynyň we hyýar çigitleriniň şiresinden edilýän neşeli içgi.
4. Gabak oýny – bu oýnuň düzgünine laýyklykda, ýörite gaňyrçakdan (kejekden) kädi (gabak) asylyp goýlupdyr. At üstünäki adam gidip barýarka, ok bilen şol kädini urup

gaçyrmaly eken.

5. Keşkul – hoz agajyndan ýasalan, gaýykjagaz şekilli, sadaka taşlanýan gap.

6. Sitar – saz guraly.

7. Sergeşde – sergezdan, ykmanda, gezende.

8. Id baýramçylygy – orazanyň tamamlanmagynyň hatyrasyna guralýan baýramçylyk.

9. Muşagyra –edebi konkurs.

10. Seth – baý söwdagär.

11. Magaraj – mülkdar hindi knýazy. Kalýanmal Şankar bu ýerde «baý» manysynda ulanýar.

12. Sahib – jenap.

13. Sati – ölen adamsynyň ýas oduna özünü meýletin ýakýan wepaly aýal.

14. Haýyr – sahawat öýi– ýetimleri, garrylary idedýän öý.

15. «Namaste!»– hindiçe «salam diýmekdir.

16. Tanbura – goşa kirişli gadymy hindi saz guraly. Türkmen gyjagyna çalymdaşrak.

17. Abu-haýat – dirilik suwy.

18. Tarahhum – rehim. Taryhy proza